

Державна архівна служба України
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

ПАМ'ЯТКИ

археографічний
щорічник

14'2013

Пам'ятки : археографічний щорічник / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; редкол.: С. Г. Кулешов (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2013. – Т. 14. – 240 с.

Науковий збірник містить статті з історії, теорії та практики архівної справи і документознавства, історії установ, товариств, об'єднань, джерелознавчі студії. Зокрема, розглянуто питання експертизи цінності архівних документів, поширення документної інформації в електронній формі, проблеми уніфікації та класифікації службових документів, особливості зберігання архівних документів у США тощо.

Для істориків, архівістів, джерелознавців, документознавців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, інших зацікавлених читачів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С. Г. Кулешов (*головний редактор*),
М. В. Горбатюк (*відповідальний секретар*), О. В. Алексеєва,
О. Я. Гаранін, Л. А. Дубровіна, А. М. Катренко, І. М. Кісіль,
В. С. Лозицький, О. О. Маврін, Л. Ф. Приходько,
П. С. Сохань, М. Ф. Шумейко

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації 04.06.1997 серія КВ № 2681

Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальності «Історичні науки» (Бюлетень ВАК України, 2009, № 12)

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Протокол № 6 від 30 грудня 2013)

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу УНДІАСД забороняється
При передруку публікацій посилання на «Пам'ятки» обов'язкове

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

УДК 94(477+292.464)“1919”

Валерій Власенко

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНІЙ ХРЕСТ НА БАЛКАНАХ)

У публікації подано текст звіту про діяльність Місії Українського Червоного Хреста на Балканах восени 1919 р. Документ містить інформацію про взаємовідносини керівництва Місії УЧХ з югославською владою та російськими дипломатичними і військовими представниками в Югославії, діяльність місії з репатріації українців на Батьківщину.

Ключові слова: військовополонені, Д. Дорошенко, еміграція, Український Червоний Хрест, репатріація.

В публикации представлен текст отчета Миссии Украинского Красного Креста на Балканах осенью 1919 г. Документ содержит информацию о взаимоотношениях руководства Миссии УЧК с югославской властью и российскими дипломатическими и военными представителями в Югославии, деятельности миссии по репатриации украинцев на Родину.

Ключевые слова: военнопленные, Д. Дорошенко, репатриация, Украинский Красный Крест, эмиграция.

The article provides the text of the Report of the Ukrainian Red Cross Mission in the Balkans, in autumn, 1919. The Document includes the information regarding the relationships of the Ukrainian Red Cross Mission with the state authorities of Yugoslavia, as well as Russian diplomatic and military representatives operating in Yugoslavia; the overview of the Mission activities in relation to repatriation of the Ukrainians.

Key words: prisoners of war, D. Doroshenko, emigration, the Ukrainian Red Cross, repatriation.

Перша світова війна, що була спричинена загостренням суперечностей між державами Європи, проявом міжнаціональних і соціальних проблем, привела до важливих змін у політичному, соціально-економічному та культурному житті континенту. Після її завершення змінився територіальний устрій Європи. З її політичної карти зникли Австро-Угорська,

© Валерій Власенко, 2013

Німецька (другий рейх), Османська та Російська імперії. На їх уламках утворилися нові держави – Австрія, Естонія, Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія), Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Фінляндія, Чехословаччина, змінилися кордони Болгарії та Румунії, про свою незалежність проголосили Українська Народна Республіка та Західноукраїнська Народна Республіка.

Перша світова війна та революційні події 1917–1920 рр. у Росії й Україні змусили сотні тисяч українців, які не погоджувалися з новими суспільно-політичними умовами та більшовицьким режимом, залишити Батьківщину. Емігрантські хвилі, в яких тією чи іншою мірою брали участь українці, розходилися в різні напрями. В російській і зарубіжній історіографії виділяють три основні напрями: північно-західний, південний та далекосхідний¹. В межах першого напрямку емігранти прямували до скандинавських і прибалтійських країн, Англії, Польщі, Чехословаччини, Німеччини та Франції, другого – з України або через неї до Туреччини, балканських і північно-африканських країн та середземноморських островів, третього – через Сибір і Далекий Схід до північно-східного Китаю, Кореї та Японії. Далі міграції відбувалися вже поза межами Батьківщини. Найбільшу кількість українських емігрантів дали евакуації та перехід через кордон, що були пов'язані з поразками Армії УНР та білих армій на території України. Тому джерелами формування української політичної еміграції в Південно-Східній Європі були, з одного боку, особи, які опинилися в цьому регіоні внаслідок кількох евакуацій російських протибільшовицьких військових формувань, з другого боку – у складі військових частин Армії УНР, що перетнули румунський кордон. Разом із військовими частинами Україну залишили і цивільні особи.

У межах міжвоєнної хвилі української еміграції до Південно-Східної Європи можна виділити декілька менших хвиль або етапів². Перша хвиля охоплює період з другої половини 1918 р. і до кінця 1919 р., коли до балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана «французька» евакуація Одеси). Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля – осінь-зима 1920 р., після розгрому армій УНР та генерала Врангеля. Як і у попередньому випадку емігрували як військові так і цивільні особи.

Проте до початку масового організованого виходу з України на Балканах вже перебували піддані колишніх Австро-Угорської та Російської імперій, уродженці або жителі України³.

1. *Русинсько-українська*⁴ меншина у КСХС, яка тією чи іншою мірою взаємодіяла з міжвоєнною українською політичною еміграцією. За даними перепису 1921 р. ця меншина (за рідною мовою) у КСХС складала 25615 осіб⁵. На думку ж самих вихідців із Західної України, русинів-українців у КСХС проживало від 30 тис.⁶ до 40 тис. осіб⁷. У роки Першої світової війни до цієї групи приєдналися українці зі Східної Галичини

та Північної Буковини, які внаслідок захоплення цих західноукраїнських земель російськими військами у 1914 р. змушені були мігрувати до західних і південних частин Австро-Угорщини. Окремі колонії українських мігрантів з'явилися у Любляні, Загребі та Сараєво. У 1914 р. у замку (перетворений на санаторій – В. В.) Вурберг розмістили 250 українців зі Східної Галичини⁸. Деякі західноукраїнські громадські діячі співпрацювали із Союзом визволення України та були його уповноваженими в окремих країнах, зокрема, Лев Ганкевич – у Болгарії та Румунії⁹, Василь Хома-Довський – у Хорватії, де 1916 р. у Загребі на кошти СВУ хорватською мовою була видана його книга «Україна і Українці»¹⁰.

2. *Вояки російської армії, які потрапили у полон і перебували на території Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини та Туреччини.* На кінець 1917 р. військовополоненими Росія втратила 3409 тис. осіб¹¹. Відчутною серед них була частка українців. На початку 1919 р. в європейських країнах перебувало більше 500 тис. полонених українців¹². За різними даними, навесні 1919 р. лише в Італії їх було 100-130 тис. осіб¹³. Крім того, в Австрії перебувало більше 53 тис. військовополонених українців, у Німеччині – понад 40 тис., Угорщині – 11 тис. осіб¹⁴. Основними шляхами повернення військовополонених з Німеччини були: з Гамбурга до Дунаю і водним шляхом через балканські країни до Одеси та Миколаєва; з Регензбурга через Брейлу (Румунія) в Україну; залізницею через Чехословаччину або Румунію в Україну. Великим транзитним пунктом була українська станція у Відні. Частина військовополонених колишньої російської армії розміщувалася в таборах на території балканських країн¹⁵. У 1918–1919 рр. у Королівстві сербів, хорватів і словенців їх налічувалося 4-5 тис. осіб¹⁶, Болгарії – 5 тис.¹⁷, Румунії – кілька сотень або тисяч осіб¹⁸. Головними шляхами повернення військовополонених українців були: з КСХС через Відень і Прагу в Україну; з КСХС через Тімішоару до Чернівців і Хотина або через Бессарабію в Україну; з Туреччини до Одеси безпосередньо або через транзитний табір у Варні (Болгарія). Внаслідок ускладнення військово-політичної ситуації в Україні наприкінці 1918–1919 рр. військовополонені затримувалися місцевою владою у Болгарії та Румунії. Іноді термін перебування у транзитних таборах сягав 6 місяців¹⁹. До кінця революційних подій 1917–1920 рр. основна маса військовополонених повернулася на Батьківщину, в регіоні залишилося лише декілька десятків осіб.

3. *Вояки австро-угорської армії, які потрапили у полон на Салоніцькому та Західному фронтах і згодом опинилися у балканських країнах.* У липні 1919 р. у таборах у Константинополі та його околицях перебувало близько 300 українських вояків австро-угорської армії, які опинилися в полоні у Македонії. Декілька сотень військовополонених українців були вивезені із Західного фронту (з Німеччини) до Константинополя²⁰. Згодом майже усі вони повернулися додому через Болгарію та Румунію. Близько 30 українських вояків австро-угорської армії, які з 1918 р. близько року перебували в англійському полоні, шість місяців – у французькому, а потім прямували додому через Бельгію, Німеччину, Австрію, Угор-

щину, змушені були змінити маршрут, опинившись врешті-решт у Варні. У червні 1921 р. вони ще перебували на території Болгарії²¹.

4. *Вояки російської армії, які під час Першої світової війни воювали на Румунському та Салоніцькому фронтах і з різних причин не встигли після її завершення повернутися на Батьківщину.* Румунський фронт був створений у грудні 1916 р. у зв'язку з поразкою румунської армії від військ Четверного союзу у листопаді того ж року. Його частини дислокувалися і в Україні. У 1917 р. разом із тилловими частинами фронт налічував 1,5 млн. осіб, з яких 30 % складали українці²². У середині грудня 1917 р. фронт фактично припинив своє існування. Невдовзі румунські війська, за згодою тогочасного командувача фронту генерала Д. Щербачова, вступили до Бессарабії. Абсолютна більшість вояків фронту повернулася додому, а частина залишилася в окупованій Бессарабії та старій Румунії. Серед них, а також скопців і старовірів, які жили в Румунії ще до революційних подій 1917 р., були ті, хто замінив колишні (царські) паспорти на українські, видані консулом УНР К. Чеботаренком та Надзвичайною дипломатичною місією (НДМ) УНР в Румунії²³.

Салоніцький фронт був створений країнами Антанти для надання допомоги сербській армії в її боротьбі з арміями Австро-Угорщини та Болгарії. У складі військ Антанти перебували дві російські бригади загальною чисельністю близько 17 тис. вояків²⁴. Після проголошення радянським урядом Декрету про мир вояки російських частин Салоніцького фронту вимагали повернення додому. Для вирішення цієї справи уродженці України неодноразово зверталися до НДМ УНР у Греції²⁵.

5. *Окремі особи, які залишили Батьківщину після жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді.* Вони прямували за кордон індивідуально й окремими групами. Так, після захоплення більшовиками Києва у січні 1918 р. до Туреччини почали прибувати біженці з Криму. З відновленням влади Української Центральної Ради частина біженців повернулася на Батьківщину. Друге захоплення Києва більшовиками у січні 1919 р. змусило також частину прихильників Директорії УНР виїхати за кордон. Одна частина з них осіла в Болгарії, а друга намагалася через Белград, Відень, Прагу потрапити до Галичини, де не було влади більшовиків.

6. *Співробітники дипломатичних представництв Української Держави й УНР, громадських, комерційних та кооперативних організацій, що мали свої представництва за кордоном.* Незважаючи на те, що ця група була нечисленною, вона відіграла важливу роль при розселенні українців у країнах Південно-Східної Європи, оскільки представляла їхні інтереси перед урядами країн-реципієнтів, міжнародними організаціями, що опікувалися біженцями.

Першою дипломатичною установою України на Балканах було Українське посольство в Болгарії. Спочатку його очолював О. Шульгин²⁶, потім – Ф. Шульга та В. Драгомирецький. Співробітниками представництва були І. Додул, М. Лаврик, Ю. Налісник, П. Сікора, Д. Шелудько, по військовому найму – Ю. Вільчинський, військовим агентом – генерал Б. Бобровський²⁷. Рішення про ліквідацію посольства було прийнято у

листопаді 1920 р., тоді ж керуючим справами дипломатичного представництва України в Болгарії призначили голову НДМ УНР в Румунії К. Мацієвича²⁸. Обов'язки дипломатичного агента в Болгарії виконував В. Драгомирецький. Згодом усі співробітники Посольства України в Болгарії, крім Д. Шелудька, реемігрували до інших країн Європи.

Український дипломатичний корпус у Румунії змінювався залежно від політичної ситуації в Україні. У квітні 1918 р. до цієї країни була направлена дипломатична місія УНР у складі М. Галагана (голова), А. Галіна й О. Клора²⁹. У жовтні 1918 р. дипломатичне представництво Української Держави в Бухаресті очолив В. Дашкевич-Горбацький. Співробітниками місії були С. Де-Вітт, М. Догель, В. Маєвський, П. Невадовський, в. о. генконсула в Бухаресті – К. Чеботаренко (Чоботаренко), віце-консула в Галаці – С. Білецький³⁰.

З відновленням УНР змінився і дипломатичний корпус в Румунії. З січня 1919 р. до складу НДМ УНР входили Г. Гасенко (голова), В. Піснячевський, В. Онацевич, В. Медзянковський (Мідзяновський), Ю. Білець, О. Кравець, П. Коломак, Танченко та Пархоменко³¹. У червні 1919 р. НДМ очолив К. Мацієвич. Під його керівництвом працювали Ф. Буткевич, Л. Геркен, П. Коломак, О. Кравець, М. Любимський, Д. Маєр-Михальський, П. Мамчур, І. Фещенко-Чопівський, Л. Чопівський. У лютому 1920 р. з реорганізованої Військової місії УНР при НДМ була створена військова секція у складі С. Дельвіга (голова), Д. Антончука, М. Даньківа, О. Долинюка, Михальського, В. та О. Трепке, Я. Чайківського. До місії належав і контр-адмірал М. Остроградський³². Представниками НДМ у Чернівцях були М. Догомиля та Є. Луговий, консулами у Кишиневі – І. Ганицький, І. Мінзаренко, М. Шереметевський-Шереметєв, в Яссах – К. Чеботаренко. До середини 1920-х рр. в Румунії залишилося декілька співробітників колишньої НДМ у Румунії.

Українсько-югославські відносини в період 1918–1920 рр. так і не набули сталого характеру. Офіційні кола КСХС негативно ставилися до українського національно-визвольного руху, вважаючи його сепаратистським. І хоча з жовтня 1919 р. до початку 1920 р. в КСХС було дипломатичне представництво ЗУНР на чолі з Г. Микитеєм, проте воно мало напівофіційний статус³³. У 1921 р. у Загребі почесним генеральним консулом УНР був С. Лукіянович³⁴, консулом ЗУНР – І. Будз³⁵. Проте обидва не були визнані югославською владою.

У 1918–1920 рр. українські дипломатичні представництва діяли також у Греції та Туреччині. До складу НДМ УНР у Греції належали Ф. Матушевський (голова), П. Галаган, Е. Глузман, Н. Гриневич, Л. Ламбріонідіс, М. Левицький, С. Назаренко, С. Рафальський та Ж. Рейзе³⁶. У складі Українського посольства у Туреччині у різний час працювали М. Левитський, М. Суковкин, О. Лотоцький (голови), В. Васильєв, М. Вовченко, П. Гудим-Левкович, В. Желехівський, О. Зарудний, В. Кедровський, Л. Кобилянський, О. Коваленко, М. Ковальський, Красицький, Б. Лінкевич, О. Лотоцька, М. Любимський, Я. Москаленко, В. Мурський, Ф. Пономаренко, В. Приходько, В. Радзимовський, О. Ратгауз, І. Спафа-

ріс, Ю. Стеблін-Камінський, В. Тенішев, Я. Токаржевський-Карашевич, О. Хоруженко та П. Чикаленко³⁷.

Якщо не рахувати русинсько-українську меншину у КСХС, то справою повернення на Батьківщину українців з другої по п'яту груп тією чи іншою мірою опікувалися міжнародні організації (інституції Ліги Націй, Міжнародне товариство Червоного Хреста), уряди країн Антанти (Великобританія, Франція), американські благодійні організації, уряди, благодійні організації та церковні інституції країн-реципієнтів, російські царські й емігрантські організації, а також дипломатичні установи та товариства Червоного Хреста радянських Росії й України.

Проте і нині малодослідженою залишається тема діяльності урядів УНР та ЗУНР у справі репатріації українців, які у 1918–1920 рр. перебували на території балканських країн. Безпосередньо цим займалися дипломатичні представництва (шоста група), уповноважені у справах військовополонених і біженців, військово-санітарні місії та місії Українського Червоного Хреста (УЧХ). Так, у 1919–1920 рр. уповноваженим УЧХ в Австрії, Італії та балканських країнах був А. Окопенко. У Болгарії до складу тимчасового комітету УЧХ входили В. Драгомирецький, В. Леонтович, М. Парашук, Ф. Шульга, В. Филонович, професори В. Зав'ялов, Лучев, М. Попруженко та інші³⁸. Представниками УЧХ були консули: у Греції – С. Ламбріонідіс, Румунії – К. Чеботаренко, Туреччині – М. Ковальський, М. Лісняк та М. Любимський.

Інтереси українців у КСХС спочатку представляла напівлегальна військово-санітарна місія УНР-ЗУНР на чолі з В. Вербенцем, потім – місія УЧХ на Балканах під керівництвом Д. Дорошенка. Обидві інституції опікувалися українськими військовополоненими та їх репатріацією на Батьківщину, а також фактично виконували консульські функції. До складу місій входили хорунжий В. Ганьківський і сотник П. Франко³⁹. Співробітниками по найму зі складу військовополонених були Гавриков та Нечипоренко.

Сербське населення щодо українського питання було погано поінформоване. Як зазначав Д. Дорошенко, «серби дивилися на українство очима росіян», а оскільки росіяни вважали українців ворогами слов'янства, германофілами, сепаратистами, які разом з більшовиками зруйнували Росію – захисницю сербів, то відповідно «сербське громадянство так і дивилося на українців, як на своїх власних ворогів»⁴⁰.

Таке ставлення виявилось і при створенні влітку 1919 р. Товариства слов'янської взаємності (Друштво словенске узајамности). Серед його фундаторів були серби – професори університетів, дипломати, громадсько-політичні діячі, редактори центральних друкованих видань, а також росіяни – граф В. Бобринський, Ф. Родічев, М. Челноков (усі члени Державної думи), сенатор В. Смольянінов, Д. Вергун, колишній ректор Новоросійського університету, професор Д. Кишенський, колишній директор гімназії Гуманітарного товариства у Петербурзі С. Лавров та інші особи, які виступали проти вступу українців до Товариства. Проте члени Української військово-санітарної місії подали заяву на вступ, що стала

предметом дискусії і переросла в обговорення «українського питання» взагалі. Сили були нерівні: з одного боку, військовий лікар колишньої австро-угорської армії В. Вербенець – не політик і не промовець, з іншого боку, відомі російські політики та колишній сербський посол у Росії М. Спалайкович. Наприкінці літа 1919 р. Товариство видрукувало всі ці промови однією книгою⁴¹, яка фактично віддзеркалювала настрої тогочасного сербського суспільства щодо українців⁴². Згодом Д. Дорошенко та Г. Микитей намагалися пояснити місцевій громадськості суть «українського питання», проте короткотривалий час перебування у КСХС завадив їм реалізувати цей задум.

З вересня до кінця жовтня 1919 р. голова УЧХ на Балканах Д. Дорошенко перебував у Белграді, потім – у Бухаресті. Туди ж згодом переїхали В. Ганьківський, Гавриков та Нечипоренко. За дорученням генерала С. Дельвіга до Місії УЧХ у Бухаресті долучилися двоє офіцерів-галичан та декілька підстаршин. У Румунії репатріанти перебували у кількох таборах. Так, восени 1919 р. група військовополонених кількістю 500 чоловік на чолі із сотником Марковим самотужки вибралася з Італії та, опинившись у Румунії, була інтернована у таборах спочатку у Брашові, а потім у Бурдужені. Впродовж двох місяців місія УЧХ витратила на цю групу майже всі наявні кошти – 15 тис. леїв. Вони пішли на платню старшинам, медикаменти і тютюн воякам, організацію різдвяної куті тощо. Тоді ж зусиллями Д. Дорошенка у Котрочені (район у Бухаресті) була створена перехідна (транзитна) станиця для військовополонених українців, які тимчасово перебували в Румунії⁴³.

Коли кількість прибулих сягала 40-50 осіб, тоді їх відправляли до станиці у Чернівцях. Представництво УЧХ у Румунії в порозумінні з румунською владою розробило декілька маршрутів слідування військовополонених. Один із них – Будапешт – Колошвар – Брашов – Бухарест – Чернівці – Хотин. До кожного з цих пунктів були відправлені представники УЧХ, яких тимчасово ввели до складу румунських комендатур. Завдяки коштам, що надходили від УЧХ на утримання військовополонених, ставлення румунської влади до українців було толерантним.

Наприкінці 1919 р. потік військовополонених галичан, які поверталися додому через Румунію, збільшився, проте польська влада не дозволяла їм в'їзд до країни. Через брак коштів місія УЧХ не в змозі була переправити їх із Брашова до Чернівців, тому невдовзі українську станицю у Чернівцях ліквідували⁴⁴. Наприкінці 1919 р. у Бухаресті ще перебувало близько 1 тис. колишніх військовополонених українців⁴⁵. У січні наступного року місія УЧХ на Балканах була ліквідована. Д. Дорошенко та В. Ганьківський виїхали з Румунії.

Саме тому цікавим, на наш погляд, є звіт Д. Дорошенка про діяльність Української місії Червоного Хреста на Балканах у період з 10 вересня по 3 листопада 1919 р. У ньому йдеться про перипетії репатріації українців з КСХС, взаємовідносини з югославською владою, військовим і дипломатичним представниками генерала А. Денікіна в цій балканській

країні. Імовірно, звіт був використаний Д. Дорошенком при написанні окремого сюжету своїх спогадів⁴⁶.

Поданий нижче документ зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 4186). Він опрацьований згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. При переданні тексту документу збережено його лексичні й орфографічні особливості. В окремих випадках упорядником проставлено розділові знаки. За сучасним правописом подано лише написання слів з апострофом, разом (наприклад, *якщо* замість *як що*, *півострів* – *півострів*) через дефіс (наприклад, *не сьогодні-завтра* замість *не сьогодні завтра*). Скорочені слова розкрито у квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснено у коментарях, що подані наприкінці публікації. В археографічній легенді наведені вихідні дані про місце зберігання документа, його достовірність та спосіб відтворення.

¹ Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919–1939. – М. : Прогресс-Академия, 1994. – С. 30–36; Еришов В. Ф. Российское военнополитическое зарубежье в 1918–1945 гг. – М. : МГУсервиса, 2000. – С. 9–11; Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы // Русский исход. – СПб. : Алетей, 2004. – С. 165; Пивовар Е. И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно-историческом наследии. – М. : Изд. центр РГГУ, 2008. – С. 76; Бочарова З. С. Российское зарубежье 1920–1930-х гг. как феномен отечественной истории. – М. : АИРО-XXI, 2011. – С. 47 та ін.

² У зарубіжній історіографії зустрічаються й інші хронологічні межі як окремих еміграційних хвиль, так і їх кількість. Див.: *Јовановић М.* Доселѡвање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924. – Београд : Пирамида, 1996. – С. 97–159; *Даскалов Д.* Бялата емиграция в България. – София : Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 1997. – С. 13–16; *Къосева Ц.* България и руската емиграция 20-те – 50-те години на ХХ в.). – София : IMIR, 2002. – С. 5–6 та ін.

³ У даному випадку ми не розглядаємо українське населення Північної Буковини та Бессарабії, оскільки воно є автохтонним на цих територіях.

⁴ Про питання національної ідентичності українців і русинів у КСХС див.: *Румянцев О. Є.* Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. – К. : ФАДА ЛТД, 2008. – С. 13–15; *Поповић Љ.* Русини и Украјинци у Србији // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 2010. – Бр. 78. – С. 69–99.

⁵ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921. – Сарајево : Државна штампарија, 1932. – С. 3; *Чорний С.* Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. – К. : Гол. спец. редакція л-ри мовами нац. меншин України, 2002. – С. 157.

⁶ Дописи. Українська еміграція в Югославії (Лист з Загреба) // Громадський вістник. – Прага, 1921. – № 2. – С. 10.

⁷ *Павич Ю.* Що треба знац о держави // Руски календар за јужнославянских русинох на рок 1923. – Руски Керестур, 1922. – С. 104; *Поповић Љ.* Русини и Украјинци у Србији. – С. 80.

⁸ *Пулко Р.* Санаторий в Вурберге // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – № 259. – С. 230.

⁹ *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – 2-ге вид. [Репринтне видання 1942 р.]. – Львів ; Кент ;

Острог, 2008. – Ч. 1. – С. 12, 15. Про наявність філії СВУ у Бухаресті йдеться у кн.: Кушко А., Таки В. Бессарабия в составе Российской империи (1812–1917). – М. : Новое литературное обозрение, 2012. – С. 353. Про поширення діяльності СВУ на Балканах див.: Патер І. Союз визволення України і Болгарія // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 10. – С. 388–402.

¹⁰ Пащенко Є. Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2010. – Вип. 15. – С. 366–367.

¹¹ Россия в мировой войне 1914–1918 гг. (в цифрах). – М., 1925. – С. 4.

¹² Срібняк І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919–1923 рр.) // Пам'ять століть. – 1998. – № 5. – С. 116. Наведена автором кількість військовополонених постійно зменшувалася, оскільки процес повернення додому впродовж 1919–1921 рр. мав перманентний характер.

¹³ Наші полонені в Італії (від власного кореспондента) // Воля. – Відень, 1919. – Т. 1, ч. 1. – С. 17; Онацький С. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1964. – Ч. 1. – С. 49; Україна крізь віки : в 15 т. – К. : Альтернативи, 1998. – Т. 15 : Українці в світі / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. – К., 1999. – С. 156; Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. – К., 2006. – С. 297.

¹⁴ Будков Д., Веденєєв Д. Юність української дипломатії: Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки. – К. : К.І.С., 2006. – С. 169.

¹⁵ Про перебування у 1914–1919 рр. на території Хорватії військовополонених колишньої російської армії, в тому числі уродженців України, див.: Mikšić D. Ruski ratni zarobljenici u Prvom svjetskom ratu prama gradivu Hrvatskoga državnog arhiva // Arhivski vjesnik. – Zagreb, 2005. – Br. 48. – S. 101–114.

¹⁶ Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы // Русский исход. – СПб. : Алетей, 2004. – С. 165–166. Під час Першої світової війни лише у Словенії перебувало близько 10 тис. російських військовополонених. Згодом більшість з них повернулася на батьківщину, а частина залишилася у Словенії. Див.: Пулко Р. Санаторий в Вурберге // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – № 259. – С. 229.

¹⁷ Панайотов П. Българо-съветски отношения и връзки 1917–1923. – София : Держ. изд-во наука и изкуство, 1982. – С. 102; Спасов Л. България и южноруските правителства на Деникн и Врангел // Исторически преглед. – София, 1990. – Кн. 2. – С. 6; Павленко В. Українська емігрантська преса в Болгарії міжвоєнного періоду // Українська діаспора. – К. ; Чикаго, 1992. – Ч. 1. – С. 85.

¹⁸ Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-5766, оп. 1, д. 274, л. 1–1 об.

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3696, оп. 2, спр. 215, арк. 283.

²⁰ Лотоцький О. Сторінки минулого. – [Б. м.] : Вид-во УПЦ в США, 1966. – Ч. 1 : В Царгороді. – С. 118; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 126, арк. 6–7.

²¹ Лист Галичан з Болгарії до Уряду Преси й Пропаганди ЗУНР у Відні // Український прапор. – Відень, 1921. – № 23 (11 черв.). – С. 3.

²² Дециньський Л. С. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 – лютому 1918 р. – Львів, 1982. – С. 21.

²³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 525, арк. 30; спр. 562, арк. 24.

²⁴ Корсун Н. Балканский фронт мировой войны 1914–1918 гг. – М. : Воениздат НКО СССР, 1939. – С. 81.

²⁵ Матушевський Ф. Із щоденника українського посла // Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920 рр.). – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. – С. 22. Зауважимо, що Ф. Матушевський, посилаючись на свідчення самих

військових, помилково наводить кількість українців у складі російських частин Салоніцького фронту у 18 тис. осіб. Насправді йдеться про загальне число російських вояків на цьому фронті, серед яких, знову ж таки за свідченнями самих вояків, більшість складала уродженці України.

²⁶ О. Шульгин прибув до Болгарії наприкінці липня 1918 р., 7 вересня вручив вірчі грамоти царю Фердинанду, а на початку січня 1919 р. як член дипломатичної секції Надзвичайної дипломатичної місії УНР вже брав участь у роботі Паризької мирної конференції.

²⁷ *Налисник Ю.* Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років) // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1939 рік. – Львів, 1938. – С. 164–168; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.) : документи і матеріали. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – С. 206–207.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 51.

²⁹ *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.). – К. : Темпора, 2005. – С. 355–356.

³⁰ *Піддубний І.* Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918–1923 рр. // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : матеріали міжнар. наук. конф. – Чернівці : Букрек, 2002. – С. 199–202; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.) : документи і матеріали. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – С. 225, 234–236.

³¹ ЦДАВО України, ф. 3996, оп. 1, спр. 1, арк. 12; там само, оп. 2, спр. 133, арк. 22; там само, спр. 200, арк. 22.

³² Там само, ф. 3696, оп. 2, спр. 215, арк. 8–9; там само, спр. 308, арк. 87.

³³ В українській історіографії питання статусу Дипломатичної місії ЗУНР в КСХС є дискусійним. Одні автори стверджують, що місія мала офіційний статус. Див.: *Головченко В. І.* Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. – К. : Знання України, 2004. – Т. 1. – С. 377; *Він же.* Микитей Григорій // Там само. – Т. 2. – С. 39. Інші автори заперечують її офіційний статус. Див.: *Козлитин В. Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). – Харьков : РА, 1996. – С. 64–65, 92. Сам Г. Микитей у своїх спогадах вказує на напівлегальні зустрічі з представниками сербської влади. Див.: *Микитей Г.* У місії до Югославії // Дипломатія УНР та Української Держави в документа і спогадах сучасників : у 2 т. – К. : Укр. письменник, 2008. – Т. 1. – С. 226–229.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 520, арк. 10, 31–32; там само, спр. 521, арк. 28, 32.

³⁵ Národní archiv České republiky, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 879, arch. 1ob-2. Зауважимо, що у тогочасній літературі прізвище цього громадського діяча зустрічається у двох варіантах: Будз або Будзь.

³⁶ Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920 рр.) / упоряд., передм., коментарі: В. М. Даниленко, Н. І. Миронець. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. – С. 3, 46, 118.

³⁷ Більш детально про склад та діяльність Українського посольства в Туреччині див.: *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 4 : В Царгороді. – [Б. м.] : Вид-во УПЦ в США, 1966. – 175 с.; *Дорошенко Д. І.* Історія України, 1917–1923 : в 2 т. – К. : Темпора, 2002. – Т. 1 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – С. 104, 106.

³⁸ Централен държавен архив на Република България, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 415, л. 1–2; ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 56 зв; *Мангачев П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. – 1944 г.). – София: Колбис, 2011. – С. 34.

³⁹ *Трембіцький В.* Розміщення консульських бюр для червоно-хресних представництв Української держави 1918–1923 рр. // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1975. – № 3/4. – С. 33–34.

⁴⁰ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К. : Темпора, 2007. – С. 473.

⁴¹ Див.: *Украјинско pitanje*. Sv. 2. – Beograd : Štamparija Save Radinkovića i Brata, 1919. – 80 s.

⁴² *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. – С. 473–477; *Микитей Г.* У місії до Югославії // *Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників* : у 2 т. – К. : Укр. письменник, 2008. – Т. 1. – С. 221–223.

⁴³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – С. 509–510; *Срібняк І.* Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії... – С. 116–124; *Сидоренко Н. М.* Національно-духовне самоствердження : у 3 ч. – К., 2000. – Ч. 2 : *Преса інтернованих українці та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924 рр.)*. – С. 216.

⁴⁴ *Срібняк І.* Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії... – С. 116.

⁴⁵ *З українського життя на чужині* // *Воля*. – Відень, 1920. – Т. 1, ч. 5. – С. 233.

⁴⁶ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – С. 460–513.

ЗВІТ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МІСІЇ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА БАЛКАНАХ ВІД 10 ВЕРЕСНЯ 1919 РОКУ ДО 3 ПАДОЛИСТА 1919 РОКУ

З огляду на те, що сербський уряд, під впливом домагання представників уряду Колчака-Денікіна¹, ще 23 марта 1919 року рішуче заборонив Українській Військово-Санітарній місії в Білгороді² всяку діяльність, навіть чисто гуманітарну, Головна Управа в справах українських воєнно-полонених у Відні відкликала місію з Білгорода і на її місце рішила вислати Місію Українського Червоного Хреста, уповноваживши її до опіки на[д] українськими військовополоненими на цілому балканському півострові. Головою цієї місії призначено мене.

Неприхильне відношення сербського уряду до українців взагалі виявилось уже в справі віз українських паспортів. Я особисто, правда, одержав дипломатичну візу від югославського посла у Празі д[обродія] Грибаря³ без усяких труднощів, але вже чотарю Кмицикевичу, призначеному до моєї місії, було відмовлено в візі, і я виїхав до Білгорода сам один. Прибувши до Білгорода 10 вересня я застав таке становище. З усього складу Укр[аїнської] Військово-Санітарної Місії залишився один санітарний хорунжий д[обродій] Ганьківський⁴, який фактично провадив усю справу допомоги укр[аїнським] полоненим в Сербії. Не було вже ні станиці⁵, ні офіційної канцелярії; д[обродій] Ганьківський містився в малій приватній хатині на [в]ул. Косовській, 13, без усякої вивіски, і сюди приходили полонені, розпитуючи, де могли, адресу «українського консула». По згоді з чеським правительством, з наказу чеського військового міністра Клофача⁶, українських полонених у Білгороді приймала чеська станиця під управою п[ана] сотника Гляви. Тут люде одержували пристановище й харч і звідти їх направляли до Румунії через Турн-Северин⁷. Регістрацію провадив д[обродій] Ганьківський, залагоджував усякі їхні справи щодо здобуття одежи, якщо кому бракувало, видавав грошеві запомоги і взагалі керував справою фактично, ведучи її тільки під чеським прапором. Для допомоги собі він прийняв на службу двох підстаршин з полонених: Гаврикова⁸ й Нечипоренка⁹, які жили на станиці, зустрічали транспорти й відпровожували і взагалі виконували різні доручення по службі. Полонені прибували групами з Відня, приходили з глибини Сербії, де були роскидані по різних таборах в суміш з росіянами, або перебували на роботі, прихо-

дили з Болгарії; часом прибували українські старшини, яким щастило втекти від добровольців аж з Одеси¹⁰ або Царьгороду¹¹. Через згадану вже вище заборону, Військово-Санітарна Укр[аїнська] Місія не змогла позбирати усіх роскиданих по Сербії та по всьому Балкану українських полонених, вона тільки зареєструвала більші їх групи в загальному числі до 1.000 людей (переважно галичан) в самій Сербії (в Далмації, Хорватії, Босні[ї]).

В день свого приїзду 10 вересня я доручив д[обродію] Ганківському, який фактично став нести обов'язки одинокого мого помічника й секретаря Місії, сповістити офіційно міністра Війни і Мореплавства¹², що Українська Військово-Санітарна Місія під проводом д-ра Вербенця¹³ відкликана дотичним українським урядом. Після того я почав зав'язувати офіційні зносини з представниками сербського уряду, стараючись добитись офіційного признання й легалізації своєї роботи. Перш за все я вдався до голови Сербського Червоного Хреста, полковника Бориславлевича¹⁴, до якого я мав рекомендаційного листа від д-ра Фріка¹⁵. Полк[овник] Бориславлевич прийняв мене доволі стримано і порадив звернутись безпосередньо до воєводи Мішича¹⁶, начальника штаба Верховної Команди. На другий же день я був прийнятий воєводою Мішичем, якому подав таку заяву:

«Ваша Ексцеленція! Прибувши до Білгорода з дорученням від Українського Червоного Хреста і від Інтернаціонального Червоного Хреста допомагати військовополоненим українцям (уродженцям етнографічної української території в бувших Російській та Австро-Угорській монархіях), які досі залишаючись на Балкані, повернутись до рідного краю, маю честь прохати Вас не відмовити в розпорядженні підлеглим Вам інституціям і чинам, щоб робили мені поміч в моїй роботі, при чім дозволяю собі зазначити, що діяльність моя, яко представника Червоного Хреста, є чужа всякій політиці й переслідує одиноку ціль: улекшити полоненим поворот до рідного краю, в місцевості увільнені від більшовиків. Дорога, якою маю на увазі відсилати полонених до дому, це – Дунай до Турн-Северин, а потім на Румунію, котра, як мені звісно, останніми часами перестала робити в цій справі труднощі. Позволяю собі надіятися, що моя скромна праця, яка має чисто гуманітарний характер допомоги нещасливим жертвам довголітньої війни, знайде з боку Вашої Ексцеленції одобрення й прихильну допомогу».

Воєвода Мішич заявив мені, що вирішення справи цілком від нього не залежить, але що він дбатиме, щоб міністерство війни полагодило її. Між иншим він радив порозумітися з російськими представниками щодо поділу полонених і координації праці. Я відповів, що нічого проти порозуміння не маю, але що моя праця має строго зазначений обсяг допомоги українцям, з якої території вони б не походили. Обіцяної відповіді на моє прохання я не дочекався до кінця мого побуту в Білгороді і аж 28 жовтня прийшла негативна відповідь: сербський уряд не признає самостійної України, а через те не може визнати ніякої української інституції, в тому числі й Українського Червоного Хреста. Не дожидаючи відповіді, я рішив провадити справу допомоги полоненим, як було і раніше, користуючись з чеської допомоги.

Але скоро показалися труднощі, які спочатку тільки гальмували працю, а потім зробили її просто неможливою. З одного боку, це були перешкоди, які робили нашим полоненим на своїм кордоні румуни. А потім перешкоди з боку російських представників. З половини вересня з Відня через Загреб почали при-

ходити доволі значні партії полонених, часами до 60 людей, яких ми направляли на румунську границю. Але перша партія, яка складалась з 45 людей, і яка мала всі потрібні візи (в тому числі й румунську), була задержана в Турн-Северині румунами й мусіла повернутися назад. Знову прийшлося брати дозвіл у румунського посла в Білгороді, і потім виїхала вдруге. Але румуни знов її не перепустили. Я телеграфував до Букарешта нашому представникові¹⁷, побував особисто у румунського посла, який обіцяв, що тепер полонених перепустять без перешкод, але партію не пустили і втретє. Це дуже схвилювало людей і половина з їх подалась пішки до болгарської границі, щоб спробувати добитись додому через Болгарію. Тоді ми організували партію вчетверте і вирядили її новим кружним шляхом – Дунаєм тільки до Панчова¹⁸, а звідти залізницею через Темешвар¹⁹. Цим разом ніхто вже назад не повернувся і, як удалось вияснити, румуни перепускали через границю в Темешварі, хоч раз-у-раз чинили всякі труднощі й перешкоди при переїзді границі.

Тим часом справа почала ускладнятися і через втручання російських представників. Коли я прийшов з відчитом до чеського посла д[обродія] Калини²⁰, він з першого слова почав скаржитись, що через передержування²¹ українських полонених на своїй станиці має багато клопоту й неприємностей від росіян і що він хотів би, щоб раз [і] назавжди було вияснено: ким властиво Укр[аїнський] Черв[оний] Хрест має опікуватися? Я відповів, що українцями, які походять з української території. – Що ж Ви вважаєте за українську територію, запитав д[обродій] Калина, певне Ви і Харківщину вважаєте за українську територію? – Розуміється, відповів я. – Ні, з цим ми ніяк не можемо погодитися, цього наш президент Масарик²² ніяк не може признати (sic!²³). Я відповів, що не можу думати, щоб проф[есор] Масарик, людина великої науки, сам не раз бувавший в Росії і на Україні, [не] вважав Харківщину за українську територію. Цю дивну розмову на етнографічну тему д[обродій] Калина закінчив пропозицією їхати разом з ним до російського посла д[обродія] Штрандмана²⁴ і вияснити спільно справу. Я згодився і д[обродій] Калина зараз же по телефону умовився з д[обродієм] Штрандманом, що за годину ми в його будемо. Одначе, коли я явився до д[обродія] Штр[андмана], то д[обродія] Калини не застав і так він і не явився, а я мусів провадити розмову з д[обродієм] Штр[андманом] удвох.

В розмові з д[обродієм] Штр[андманом] я з'ясував аполітичне становище місії Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста і просив не робити їй ніяких перешкод; д[обродій] Штр[андман], не вирішаючи питання, з свого боку, прохав перебалакати з військовим аташе його місії, ген[ералом] Артамоновим²⁵, який, мовляв, завідує справою полонених. На другий день д[обродій] Штр[андман] віддав мені візит.

Тимчасом я довідався, що ген[ерал] Артамонов веде якусь акцію щодо наших полонених: ходить на чеську станицю, випитує про мою роботу, балакає з самими полоненими й «агітує» їх проти нас; нарешті ген[ерал] Арт[амонов] сам своєю особою появився в дворі будинку, де я замешкав з д[обродієм] Ганьківським, і, ніби шукаючи собі помешкання, розпитував про нас, що ми таке і що робимо. Щоб положити край таким заходам, я пішов сам до ген[ерала] Артамонова, з'ясував йому те саме, що й д[обродію] Штрандману, просив не перешкоджати й не втручатися в нашу роботу, обіцяючи за те з свого боку направляти до його полонених з Росії, якщо такі до нас надходять. Ген[ерал] Артамонов дав мені ухильчиву відповідь, заявив, що сам він не робить ніякої

ріжниці між українцями й росіянами, ставлячись до тих і до других з «однаковою любовію», що поки що він не має своєї власної станиці, але незабаром дістане на це кредит і думає одчинити станицю, звідти відправлятиме полонених на Салоніки²⁶ й Царьгород. Ні до чого конкретного домовитись ми не могли. Одначе спеціальна увага ген[ерала] Артамонова до наших полонених почала виявлятися з кожним днем усе ясніше.

Українських полонених на пароході в одній пристані сербські жандарми почали затримувати й заводити до т[ак] зв[аної] «Управи града Београда»²⁷, де їх допитував російський жандармський штаб-ромістр, при чому знуцався з українських паспортів і взагалі з українства; по допиті полонених звичайно одпускали і вони йшли до чеської станиці, звідти їх направляли до нас. Не встиг я ще пересвідчитись, чи таке поводження єсть випадкове, чи це вже система, як до мене явився ген[ерал] Артамонов і заявив таке. – Останніми, мовляв, часами багато більшовиків з Угорщини почало являтися з українськими паспортами до Сербії. Уряд сербський, занепоєний цим, рішив запровадити певний контроль над полоненими; так от чи не матиму я нічого проти того, щоб усі полонені просто з пристані направлялись би до «Управи града Београда», де їх реєструватимуть, а ротмістр Попов, колишній служачий рос[ійської] контр-розвідки, зниматиме допрос, щоб довідатись чи нема серед їх большевиків. Я відповів, що коли сербський уряд хоче установити контроль і регистрацію, то це його право і я нічого проти цього не можу мати, що ж до способу контролю, то я вважаю, що далеко краще було б, якби наші люде спочатку являлись би до нас, а потім ми, з нашим підстаршиною направляли би їх до «Управи града Београда» і в його присутності могла б робитись перевірка документів; далі: тому що більшість полонених приїздить безпосередньо з Німеччини, про що свідчать візи на паспортах й ріжні помітки на них, то ясно, що ніяких угорських большевиків серед них не може бути; одже досить буде, коли наш підстаршина заноситиме для проштемпелювання самі тільки документи, при умові, звісно, коли не буде ніякого знуцання з українських паспортів, української держави і т. п. Ген[ерал] Артамонов сперечався зі мною, доводив, що його порядок кращий і так ми до нічого й не домовились.

В дійсності сербські влади, інспіровані, очевидно ген[ералом] Артамоновим, почали поводитись з прибуваючими українськими полоненими, мов з якимись підозрілими волоцюгами: їх затримували на пристані, тягли до «Управи града Београда», де потім Попов допитував їх, часом одбірали в їх паспорти, і нам приходилось добувати їх назад; людам говорили, що «вже ніякої України нема» і що коли вони називатимуть себе українцями, то їх дожидають великі прикрости і т. п. Докучали дуже чехам, так що ті вже були не раді, що мусять передержувати українських полонених і т. п. Взагалі не тільки витворилась дуже не сприяюча для роботи атмосфера, але видно було, що не сьогодні-завтра, як тільки росіяне відкриють свою станицю, вони забіратимуть до себе всіх наших людей і ми нічого не [з]можимем проти того зробити. Знов же таки, з самого свого приїзду я був абсолютно відтятий від віденської Централі²⁸ і не діставав ніяких відомостей про те, що діється на Україні; з другого ж боку, по російським відомостям, які мені подавано з боку ген[ерала] Артамонова, виходило, ніби вже українського уряду не існує, що Румунія ніби [у]війшла в порозуміння з Денікіним, і наші полонені, коли ж просто попадають Денікінцям до рук, то напевно інтернуються в Румунії.

Через це все я рішив виїхати сам до Відня, доложити головноуповноваженому от[аману] д[окто]ру Окопенкові²⁹ про становище з нашими полоненими в Сербії і порадити покинути зовсім Югославію, яко територію для переїзду наших полонених, а посилати їх, коли виясниться, що Румунія не робитиме перешкод, просто через Угорщину чи Румунію, тим більше, що шлях Відень-Загреб-Білгород-Румунія дуже кружний і сам по собі важкий.

Коли я перед виїздом звернувся до сербського міністерства закордонних справ (всі інші інституції, куди я звертався, щоб добути дозвіл на виїзд, відсиляли мене до Мін[істерства] зак[ордонних] справ), щоб воно дало мені візу, то там заявили мені, що я мушу взяти попереду візу в російського посла. Коли я покликався на візу, добути мною в Празі, мені відповіли, що ця віза «недійсна». Я зрікся, натурально, візувати українські паспорти у російського посла і переїхав сербську границю без візи і без дозволу, показавши свою дипломатичну візу з Праги. 8-го жовтня я вже був у Відні.

Покидаючи Білгород, я залишив там хор[унжого] Ганьківського, доручивши йому до мого распорядження провадити роботу, поки буде можливо, в прежнему напрямі і в разі якої небезпеки звертатись до чеського посольства. По моїм виїзді становище погіршилось настільки, що агенти ген[ерала] Артамонова не допускали вже наших людей до хор[унжого] Ганьківського, одбирали в їх українські паспорти й нищили, натомість видавали російські посвідчення й висилали до російського табору в глибині Сербії; бували випадки, що наших полонених просто арештовували й інтернували. Чехи під впливом російських домагань почали ставитись пасивно і наші люде, прибуваючи до Білгороду, попадали просто в російську пастку. Пізніше хор[унжий] Ганьківський одержав моє повідомлення і 3-го падоліста виїхав до Букарешту саме в той день, коли його з наказу ген[ерала] Артамонова мали арештувати.

За час від 2. IX до 25. X через білгородську місію Черв[оного] Хреста перейшло 494 полонених, які були зареєстровані й одержали допомогу. З них тільки 3 – галичане, решта 491 – наддніпрянці. Крім цих людей пройшло через чеську станицю кілька десятків тисяч незареєстрованих, яких через різні причини не вдалось зареєструвати.

Дбаючи про те, щоб допомогти українським полоненим, які пробирались через Болгарію, або ще залишились у їй з часу війни, і не маючи змоги вислати когось з цією метою до Болгарії, я віднісся до Голови Української Дипломатичної Місії в Софії з проханням урядити від себе допомогу полоненим і призначити для цього когось з персоналу Місії. Всі видатки в цій справі я обіцяв повернути з коштів своєї місії. Листа мого в цій справі повіз до Софії голова Сербського Червоного Хреста полковник Бориславлевич, який їхав по своїх справах до Болгарії. Він передав мого листа і д[обродій] Драгомирецький³⁰, завідуючий справами Укр[аїнської] Місії в Софії, зробив відповідне зарядження³¹, доручивши секретареві місії д[обродію] Шолудькові³² з'їздити в Лом³³ і Віддін³⁴ (на сербо-румунно-болгарській границі) і організувати допомогу укр[аїнським] полоненим. До 15 жовтня через ці пункти і Софію перейшло 77 полонених козаків і 6 старшин утікачів з польської неволі й Одеси, які прибували партіями або групами, а також 12 козаків, які приходили поодиночі. Їм була зроблена допомога і 67 людей було відправлено на Румунію, а 16 людей виїхало на Варну³⁵. На допомогу (харчування, одіж, лікування й допомога грішми) і на організаційні видатки місією було витрачено 5300 болгарських левів; ці видатки були оплаче-

ні мною вже пізніше в Букарешті на руки самого д[обродія] Драгомирецького 2777 румунських лей.

Звертався я листом також до голови Укр[аїнської] Дипл[оматичної] Місії в Царьгороді³⁶, повідомляючи про свій приїзд до Білгороду й прохаючи подати відомости про наших полонених в Туреччині, але відповіді не одержав і не маю певности, чи мій лист дійшов по призначенню, так само, як невідомо зостається мені, чи дійшов аналогічний мій лист до українського представника в Афінах³⁷.

Д. Дорошенко.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4186, оп. 2, спр. 14, арк. 1–9. Рукопис. Оригінал.

¹ Йдеться про те, що після зустрічі навесні 1919 р. у Парижі прем'єр-міністра КСХС Н. Пашича з міністром закордонних справ уряду адмірала О. Колчака С. Сазоновим Белград офіційно визнав Всеросійський тимчасовий уряд в Омську. Тоді ж дипломатичним представником уряду О. Колчака був призначений В. Штрандман. Після поразки Колчака залишився на чолі російської дипломатичної місії у Белграді як представник уряду А. Денікіна.

² Тут і далі йдеться про Белград – столицю Королівства сербів, хорватів і словенців.

³ *Грібар Іван* (1851–1941) – словенський банкір, політик, дипломат і публіцист. У 1876–1919 рр. – представник великих чеських банків у Любляні. Один з лідерів Ліберальної національної прогресивної партії Словенії. З 1882 р. – член міської ради Любляни; у 1896–1910 рр. – міський голова Любляни; 1889–1908 рр. – депутат місцевого сейму; 1907–1911 рр. – член австрійського парламенту; 1919–1921 рр. – посол Королівства сербів, хорватів і словенців у Чехословаччині; 1921–1923 рр. – намісник у Словенії; 1932–1938 рр. – сенатор Югославії.

⁴ *Ганьківський Володимир* – хорунжий санітарної служби. У січні 1919 р. голова Української місії опіки над військовополоненими на території колишньої Австро-Угорщини полковник А. Окопенко призначив його до складу делегації, яка була вислана до Угорщини та КСХС у справі повернення на Батьківщину військовополонених українців. Згодом він – член Української військово-санітарної місії та місії Українського товариства Червоного хреста на Балканах. У 1921–1922 рр. перебував у Відні, навчався на медичному факультеті місцевого ун-ту, член українського академічного т-ва «Січ».

⁵ Станиця – тогочасна назва табору, де військовополонені (або інтерновані) тимчасово перебували до повернення на Батьківщину. Такі станиці військовополонених українців були створені у великих європейських містах (Відень, Будапешт, Прага та ін.).

⁶ *Клофач Вацлав* (1868–1942) – чеський політичний і державний діяч, журналіст. Закінчив Карлов ун-т у Празі. Лідер Чеської національно-соціалістичної партії, депутат австрійського парламенту. У 1918–1919 рр. – міністр національної оборони ЧСР. З 1925 р. – голова Сенату.

⁷ Дробета-Турну-Северин (рум. Drobeta-Turnu Severin) – місто у Румунії, розташоване на лівому березі Дунаю.

⁸ *Гавриков* – фельдфебель.

⁹ *Нечипоренко* – матрос.

¹⁰ Імовірно йдеться про першу організовану хвилю еміграції з України та півдня Росії на початку квітня 1919 р., що була спричинена провалом інтервенції військ країн Антанти на півдні України та в Криму. Складовою цієї хвилі еміграції була так звана «французька» евакуація Одеси.

¹¹ Царгород – староукраїнська назва міста Константинополь, нині Стамбул.

¹² *Хаджич Стеван* (Стефан) (1868–1931) – військовий і державний діяч, генерал-ад'ютант. З 1890 р. вивчав артилерійську справу в Росії (артбригада у Костромі). У 1892–1895 рр. навчався в Академії Генштабу Росії. Служив у сербській армії. У 1910–1912 рр. – військовий агент в Росії, у роки Першої світової війни – командувач Шумадійської та Сербської добровольчої дивізії. У 1919–1920, 1921, 1924, 1926–1931 рр. – міністр армії та флоту КСХС.

¹³ *Вербенець Володимир* (1869–1939) – лікар, державний діяч. З 1909 р. – звичайний член НТШ у Львові. Капітан морської медичної служби. Напередодні Першої світової війни служив у сухопутних військах австро-угорської армії. Учасник Української революції 1917–1921 рр., голова Української військово-санітарної місії у КСХС. У 1920–1930-х рр. жив у м. Рогатин. Мав лікарську практику, був учителем місцевої гімназії, членом т-ва «Пласт». Після закриття у 1930 р. «Пласту» близько місяця перебував у польській в'язниці.

¹⁴ *Насправді Борисавлевич Мілош* (1885–1934) – військовий лікар, полковник санітарної служби. Медичну освіту здобув у Москві. Учасник сербсько-турецької 1876 р., російсько-турецької 1877–1878 рр., балканських 1912–1913 рр. та Першої світової воєн. Очоловав військові шпиталі у містах Крушевац, Крагуєвац, Ніш, Заєчар. З 1901 р. – начальник санітарної служби Військового міністерства Королівства Сербії й одночасно член головного комітету Сербського т-ва Червоного Хреста (з 1914 р. – його голова). З 1926 р. – почесний член Товариства Червоного Хреста КСХС.

¹⁵ *Фрік Едвард* – громадський діяч. Член Міжнародного комітету Червоного Хреста, генеральний делегат цієї організації до країн Східної Європи.

¹⁶ *Мишич Живоїн* (1855–1921) – сербський військовий діяч, воєвода. У 1871 р. закінчив військове училище у Белграді. Учасник сербсько-турецької 1876 р., російсько-турецької 1877–1878 рр., сербсько-болгарської 1885 р., балканських 1912–1913 рр., Першої світової воєн. У 1898–1904 рр. – професор Військової академії в Белграді, 1907–1914 рр. – начальник оперативного відділу Генштабу, помічник начальника штабу Верховного командування, 1918 р. – начальник штабу Верховного командування, начальник Головного Генштабу КСХС.

¹⁷ *Мацісевиц Кость* (1873–1942) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, агроном. У 1898 р. закінчив Новоолександрійський ін-т сільського господарства і лісівництва у Пулавах (нині Польща). У 1898–1901 рр. – секретар Полтавського т-ва сільського господарства, агроном Полтавського повітового земства, 1901–1905 рр. – саратовський губернський агроном, 1907–1915 рр. (з перервами) – редактор видань «Хлібороб», «Агрономический журнал» та «Южно-Русская сельскохозяйственная газета». За участь у революції 1905–1907 рр. двічі відбував покарання. З 1917 р. – член Української Центральної Ради, товариш генерального секретаря земельних справ, у 1919 р. – міністр закордонних справ УНР, у 1919–1923 рр. – голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії. У 1925 р. переїхав до Чехословаччини, де працював професором Української господарської академії в Подєбрадах.

¹⁸ Панчево – місто в автономному краї Воеводина в Сербії. Розташоване при впадінні р. Таміш до Дунаю.

¹⁹ Тімішоара (рум. *Timișoara*, серб. *Темешвар*) – місто на заході Румунії, на каналі річки Бега, що пов'язує місто з Дунаєм.

²⁰ *Каліна Антонін* (1870–1922) – чеський політичний діяч. Засновник Радикальної прогресивної партії. З 1901 р. – депутат крайового сейму, 1907 р. – імператорської ради. У 1918 р. брав участь у роботі Національних зборів, які проголосили створення самостійної Чехословаччини. З 11 червня 1919 р. і до своєї смерті – посол Чехословацької Республіки у КСХС.

²¹ У даному контексті слово «передержування» означає «утримання».

²² *Масарик Томаш Гарріг* (1850–1937) – чеський філософ, політичний і державний діяч. 1876 р. закінчив Віденський ун-т, з 1882 р. – професор Карлового ун-ту, 1900 р. заснував Чеську народну партію, 1915 р. – Чеський комітет у Парижі, 1918–1935 рр. – перший президент Чехословаччини.

²³ Sic (лат.) – так, саме так. Уживається так, аби показати, що попереднє неправильне написання є цитатою, а не помилкою. Часто використовується для того, щоб підкреслити помилку, відзначивши її безглуздість чи іронію.

²⁴ *Штрэндман Василь Миколайович* (1877–1963) – російський дипломат. 1897 р. закінчив Пажеський корпус, потім служив корнетом, штабс-ротмістром в Уланському полку 2-ої гвардійської кавалерійської дивізії, згодом перейшов на дипломатичну службу, з 1914 р. – у Російському посольстві в Сербії, у 1921–1941 рр. – російський дипломатичний представник у Югославії. Після Другої світової війни переїхав до США.

²⁵ *Артамонов Віктор Олексійович* (1873–1942) – російський воєначальник, генерал-майор. 1890 р. закінчив Сибірський кадетський корпус, 1892 р. – Павлівське військово-учаще, 1900 р. – Миколаївську академію Генштабу Росії. Служив у Волинському полку. З 1901 р. – ст. ад'ютант штабу дивізії, 1904 р. – штабу Одеського військового округу. У 1907–1909 рр. – військовий агент у Греції, 1909–1918 рр. – у Сербії, 1919–1920 рр. – військовий представник А. Денікіна та П. Врангеля в Белграді.

²⁶ *Салоніки* – місто Греції, адміністративний центр грецької області Македонія, порт.

²⁷ Управа града Белграда – Белградська міська управа.

²⁸ Йдеться про місце перебування уповноваженого УЧХ в Австрії, Італії та балканських країнах Андрія Окопенка.

²⁹ *Окопенко Андрій* (1874–1965) – український громадський діяч, дипломат, військовий, лікар. На еміграції жив у Австрії, Чехословаччині, потім на Підкарпатській Русі.

³⁰ *Драгомирецький Василь* – український громадський діяч, дипломат. У 1918–1921 рр. – ст. секретар, керуючий Посольством УНР в Болгарії, дипломатичний агент УНР в Софії. В еміграції жив у Болгарії та Чехословаччині. Член низки українських громадських організацій у Болгарії.

³¹ Зарядження – розпорядження.

³² *Шелудько Дмитро Ілліч* (1892–1963) – мовознавець, літературознавець, дипломат, доктор наук, професор. Закінчив історико-філологічний ф-т Університету Св. Володимира у Києві. У 1918–1920 рр. – секретар Посольства УНР у Болгарії. Потім переїхав до м. Галле (Німеччина), де два роки викладав на філологічному ф-ті місцевого ун-ту. У 1930–1933 рр. – асистент, доцент Кельнського ун-ту. Там же захистив докторську дисертацію. З 1933 р. жив у Болгарії, де працював у приватних фірмах та державних установах. У 1944–1963 рр. – на державній службі у Міністерстві інформації Болгарії.

³³ Лом – місто в північно-західній частині Болгарії, порт на Дунаї.

³⁴ Відін – місто в північно-західній частині Болгарії, розташоване на річці Дунай.

³⁵ Варна – місто у східній Болгарії, порт на Чорному морі.

³⁶ Йдеться про *Лотоцького Олександра Гнатовича* (1870–1939) – українського громадсько-політичного діяча, письменника, науковця. У 1919–1920 рр. був головою Українського посольства у Туреччині.

³⁷ Йдеться про *Матушевського Федора Павловича* (1869–1919) – українського громадсько-політичного діяча, літературознавця, публіциста. З січня 1919 р. – голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції.